

УДК 82-3 821.111 – 2.09

Устінова Т.А., Христова О.Ф.

ФЕМІНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС У ТВОРЧОСТІ Е.М. ФОРСТЕРА

Постановка проблеми. Конкретні завдання для літературознавчої науки сьогодення – визначення місця ряду митців у процесі „модернізації” літератури, тобто становлення й утвердження модернізму. І, хронологічно, однією з перших тут є постать Едварда Моргана Форстера (1879-1970). Визначитися, ким він є – реалістом і продовжувачем засад традиційного, класичного роману XVIII і XIX століть аж до „едвардіанців” і перехідним явищем; раннім „модерністом-предтечею”; чи творцем, принаймні одним із творців, того модернізму, який зветься „високим”, „серйозним” і навіть, інколи, „класичним” – це мета, від досягнення якої залежить ціла низка фундаментальних історико-літературних уявлень, загальна картина національних особливостей історико-культурного розвитку Англії 1900-1960 років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В різних національних наукових ситуаціях набували пріоритету різні дискусійні аспекти вивчення модернізму. В українському і російському науковому просторі завданням першого плану було позбавити це знане історико-культурні явище негативного ідеологічного ореолу, політизованих та вульгарно-соціологічних нашарувань. Це завдання можна вважати на сьогоднішній момент виконаним (роботи Д.Затонського, С.Павличко, М.Моклиці, Е.Гончаренко). Для західних дослідників, від Гаррі Левіна (1961) до Д.Фоккеми (1970-1980) і до вчених 1980-2000 років, на першому плані були інші питання: хронологічні межі цього художнього напрямку; семантичні і формальні особливості, його „код”; співвідношення його з попередніми культурними епохами, – з коливанням від різкого протиставлення до визнання історико-літературного спадкоємства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є здійснення комплексного філологічного аналізу та інтерпретації головних романів англійського письменника XX століття Е.М.Форстера в аспекті проблеми визначення художнього напрямку, реалізованого в його творах. Дослідження присвячене вивченню діалектичного співвідношення класичної та оновленої Форстером модерністичної системи поетики і семантики роману.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позиція Е.М.Форстера завжди була проблемою для літературознавців в літературній історії ХХ століття. Полеміка щодо суті й місця модернізму в історії літератури, яку в науці було розпочато в 1960-ті роки, далека від завершення. Е.М.Форстера часто визнають модерністським письменником, з місцем у пантеоні поряд з Генрі Джеймсом, Джозефом Конрадом, Джеймсом Джойсом, Вірджинією Вулф, Д.Г.Лоренсом; часто, але не одногласно: чи він не є „реалістом”, продовжувачем традицій? За формою твори Форстера мало мають спільного зі згаданими письменниками; на відміну від модерністів, у яких, зазвичай, сюжет не коментується голосом автора, Форстер розповідає в хронологічному порядку, ніби для розваги, часто втручається з коментарем дії голосом автора й швидко перескакує з розгляду одного героя до іншого, тобто, веде оповідь як письменник ХІХ століття.

М.Едвардс ставить Форстера, з притаманними йому коливаннями між традиційним і сучасним, в один ряд з Джозефом Конрадом, Д.Г.Лоренсом і Джеймсом Джойсом, але, на погляд критика, тяга останніх до новацій більш визначена у порівнянні з Форстером, його романи здаються менш експериментальними ніж їхні [2, с. 179-180].

Проте, багато західних критиків відносять Форстера до модерністських письменників, вбачаючи в його оповіданнях і романах прояв фемінізму, який гарвардський історик літератури А.Фаулер вважає типовим для модернізму [6, с. 287].

Так, Б.Фінкелстайн вважає Форстера феміністичним письменником, на її погляд, у романі „Найдовша подорож” Форстер „каже нам ставитись як до простих жінок, так і до леді, незалежно від класу так, як до людей” [3, с. 39]. Головну героїню роману „Говардз Енд” Маргарет Шлегель ця дослідниця називає „безсумнівно феміністкою” [3, с. 105].

Романи інших письменників, написані в цей час, підіймають питання положення жінки в суспільстві набагато гостріше, ніж у „Говардз Енд”: „Моя блискуча кар’єра” („My Brilliant Career”, 1901) Стелли Майлс Франклін, „Анна-Вероніка” („Ann Veronica”, 1909) Г. Веллза, такі героїні, як Енн Уайтфілд у „Людині і Сверхлюдині” („Man and Superman”, 1901-03) та Віві у „Професії місіс Воррен” („Mrs Warren’s Profession”, 1894) Бернарда Шоу, Клара у „Синах та коханцях” („Sons and Lovers”, 1913) та Урсула у „Веселці” („The Rainbow”, 1915) Д.Г.Лоренса. Адже жінки у „Говардз Енд” не є діячами; сестри Шлегель, заміжні чи незаміжні, не будуть активними суфражистками або журналістками, не стануть лікарями чи юристами. Форстер не змальовує їх як жінок-піонерів, їх було дуже мало в ті часи, і Форстер не міг змалювати Маргарет чи Гелен більшими феміністками, ніж вони могли бути, більшими, ніж того дозволяла загальна ситуація тогочасного суспільства. Так, хоча Гелен Шлегель й планує знімати квартиру в Мюнхені разом з журналісткою, вона сама не прагне до будь-якої діяльності.

Форстер точно передав реалії тогочасного суспільства: жінки на початку ХХ століття мали невеликий вибір між одруженням і підкоренням чоловіку, і

неодруженням, „невлаштованістю”. М.Хіраї розвиває цю думку, коли стверджує, що в змалюванні цієї ситуації відобразився цинізм та цінності того часу, коли вважалося, що найгірша доля для жінки – це бути незаміжною, отже, будь-який шанс вийти заміж краще, ніж жодного. Маргарет прийняла б будь-якого чоловіка, обраного Гелен, і очікує такого ж прийняття. Було загально визнаним, що життя жінки, якій не вдалося вийти заміж, не є повним. Позиції Маргарет важко назвати традиційними, але вона практична й цінує фізичне і емоційне задоволення та стабільність, які може забезпечити шлюб [8, с. 90].

Як і в інших своїх творах, в романі „Говардз Енд” Форстер знову порушує питання конфлікту між двома способами життя. У „Найдовшій подорожі” було представлено різницю світів Кембриджа і Состона, в „Де янголи ступить страшаться” й „Кімнаті з видом” контрастували Італія та Англія. В попередніх романах різні країни та різні світогляди зведені разом шлюбом; і в „Говардз Енд” Форстер протиставляє світи двох родин, поєднуючи їх за допомогою шлюбу Маргарет Шлегель і Генрі Вілкокса. Закоханістю Гелен від початку Форстер зводить разом дві родини з різним світоглядом.

Критиками особливим чином була відмічена досконалість створення характерів сестер Шлегель, життєподібність і правдивість їхніх образів. Цікаво, що як британські, так і американські оглядачі помічали в авторі „Говардз Енд” жіночу блискучість сприйняття. Елія В.Пітті (Elia W.Peattie) наполягає, що автором має бути жінка [7, с. 160].

Сестри Гелен і Маргарет, хоча і походять з однієї родини і мають спільні цінності й уявлення, дуже різні за темпераментом. Гелен поривчата, категорична, в той час як Маргарет, безсумнівно, улюблена героїня й найголовніша особа в романі, призначена автором на роль головного висловлювача основної ідеї роману.

Маргарет висуває прогресивну для початку ХХ століття думку, що в майбутньому „для жінки „не працювати” буде так само дивно, як „не одружитися” було сто років тому” („I hope that for women, too, 'not to work' will soon become as shocking as 'not to be married' was a hundred years ago”) [5, с. 93]. Сама Маргарет неодружена не через власне переконання, а лише через відсутність нагоди, що є очевидним з її розмови з братом: „Я б вийшла заміж, коли б в мене була така можливість” („I sometimes jolly well think I would if I got the chance”) [5, с. 93].

Розділяючи погляди на життя зі старшою сестрою, Гелен відрізняється від неї темпераментом. Форстер вказує на її поривчастість та схильність до підміни понять фразою „Ще до того, як Пол приїхав, вона була налаштована на нього. Її зачарувала енергія Вілкоксів” („Before Paul arrived she had, as it were, been tuned up into his key. The energy of the Wilcoxes had fascinated her”) [5, с. 21]. Здатність Гелен піддаватися впливу проявляється, коли вона погоджується зі словами Чарлза Вілкокса „Навіщо бути ввічливими зі слугами? Вони цього не розуміють” („Why be so polite to servants? they don't understand it”) [5, с. 21]. Це відрізняє її від Маргарет, яка, поступаючись незначущими

речами, не зрадить принципам і не підкориться Вілкоксам у принципових питаннях.

Поряд з іншими темами роману, в протистоянні Шлегель – Вілкокс зображено війну між чоловіками і жінками; Генрі Вілкокс представляє чоловіче ставлення як таке, а Маргарет Шлегель – жіноче. Основний акцент Форстер робить на розвитку відносин між Генрі і Маргарет, інтерпретує це як спробу поєднати прозовий світ Вілкоксів з поетичним світом дівчат Шлегель.

Розуміння містером Вілкоксом своєї ролі в відносинах з родиною Шлегель проявляється в його тоні, якому автор надає епітет „захищаючий” („protective”) [5, с. 109], цьому сприяє й його поважний вік. Форстер готує читача до сприйняття пари містер Вілкокс – Маргарет; у виразі „він їм у батьки годився” („a man who was old enough to be their father”) [5, с. 110] автор надає приблизний вік героя в порівнянні з батьком сестер. Маргарет обожнювала свого батька, і перенесе цю повагу на містера Вілкокса. Глава містить багато натяків на розвиток кохання Маргарет; Генрі Вілкокс їй подобається, вона визнає, що „у містера Вілкокса є шарм” („She had always maintained that Mr. Wilcox had a charm”) [5, с. 110].

Розмовою, що пізніше відбувається між нареченими, Форстер демонструє їхню несхожість – традиційність Вілкокса й слідування новим ідеям Маргарет, від яких їй доведеться відмовитися в шлюбі: „Ви знаєте, що ми з Гелен ходили одні в Апенніни з багажем на спині?” „Я не знав, і, якщо я з цим впораюся, ви ніколи не будете робити таких речей знову” („Are you aware that Helen and I have walked alone over the Apennines, with our luggage on our backs?” „I wasn't aware, and, if I can manage it, you will never do such a thing again”) [5, с. 149]. За цією відповіддю містера Вілкокса стоїть не лише турбота про майбутню дружину, але й наказ відкинути деякі звички.

Ставши заміжною жінкою, Маргарет намагається передусім догодити чоловікові: „Йому треба було лише покликати, і вона кидала книжку і була наготові виконувати все чого він бажав” („He had only to call, and she clapped the book up and was ready to do what he wished”) [5, с. 221]. Вона не тільки готує сандвічі Генрі, а й потроху відходить від активного соціального життя, починає пропускати диспути, які відігравали велику роль для неї до шлюбу.

При всій відданості Маргарет чоловікові П.К.Бакші наголошує на тому, що їхній шлюб базується не на коханні, а на суто практичних відношеннях. Він називає зображення сімейного життя Маргарет „одним з найбільш неправдивих у сучасній літературі” [1, с. 172].

Але, при тому, що погляди Маргарет розглядаються як безперечно феміністичні, її все ж таки важко назвати феміністкою. Зачарована увагою містера Вілкокса, вона каже: „Приємно, коли про тебе піклується справжній чоловік” („It is wonderful knowing that a real man cares for you”) [5, с. 144]. Діалог між сестрами, коли Гелен питає Маргарет чи кохає вона містера Вілкокса: „Ти його кохала?” – „Ні.” „А будеш кохати?” – „Так” („But loved him?” ... „No.” „But you will?” „Yes”) [5, с. 144] вказує як на підкорення Маргарет, так і на обдуманість її рішення погодитися вийти заміж. Детально

змальовуючи розвиток почуття Маргарет до майбутнього чоловіка, Форстер, звітуючи про обіцянку Маргарет полюбити містера Вілкокса з часом, у двадцять шостій главі пише, що вона вже кохає його.

Мудрість, такт та нетипове для феміністки погодження з волею чоловіка проявляє Маргарет під час вечері в ресторані, де містер Вілкокс диктує вибір страв. У цій сцені Форстер декілька разів вказує на те, що Маргарет відчувається незатишно в ролі незаміжньої жінки. Так, вона помічає зміни, яких зазнала Іві, дочка Генрі Вілкокса, й пов'язує їх саме з її заручинами. Форстер в діалозі між Маргарет та містером Вілкоксом передає здатність молодої жінки підкоритися чоловіку: „Ви згодні?” „Так”, – відповіла Маргарет, яка не була згодна” („Don't you agree?” „Yes,” said Margaret, who didn't”) [5, с. 127]. Автор іронічно й економно описує риси характеру героїв, командний стиль Вілкокса й гнучкість Маргарет під час вибору сиру в ресторані: „Грюер чи стилтон?” „Грюер, будь ласка” „Краще візьміть стилтон” „Стилтон” („Gruyere or Stilton?” „Gruyere, please” „Better have Stilton” „Stilton”) [5, с. 128].

Постать мудрої літньої жінки Форстер змалював в образі місіс Вілкокс. Те, що Форстер зробив центральними жіночі характери в романі, якими, безперечно, є Маргарет і місіс Вілкокс, давало привід багатьом дослідникам підіймати проблему фемінізму в романі. На наш погляд, дев'ята глава роману надає вичерпну відповідь стосовно відношення автора до феміністок.

Маргарет влаштовує ланч на честь місіс Вілкокс, під час якого різнобарвна публіка, гості Маргарет, обговорюють з господинею проблеми тогочасного суспільства. Головна запрошена дуже відрізняється від інших гостей, з якими вона не має нічого спільного.

Місіс Вілкокс належить фраза, якою вона відповідає на питання щодо її ставлення до певного питання: „Я не на чиєму боці” („I have no side”) [5, с. 65]. Більш того, вона щиро вважає, що „мудріше надавати право діяти та дискутувати чоловікам” („I sometimes think that it is wiser to leave action and discussion to men”) [5, с. 66]. На відміну від палких прихильниць суфражистського руху, вона не володіє ані критичністю, ані наснагою до інтелектуального вираження. Якщо її, одну з найулюбленіших героїнь Форстер позбавив модного для тогочасної Англії фемінізму, можна зробити висновок, що цей рух не був привабливим для письменника. Феміністки взагалі не отримали схвального змалювання в його творах.

У романі „Кімната з видом” ані феміністки, ані старі діви також не змальовані позитивно. В творі фігурує феміністка міс Левіш – письменниця, книжка якої виходить під чоловічим псевдонімом, Джозеф Емері Пренк. Б.Фінкелстайн пояснює вибір цього імені бажанням Форстера показати фальш фемінізму міс Левіш [3, с. 72]. С.Ленд бачить в міс Левіш лише „поверхневу нетрадиційність” [10, с. 117], що, безперечно, є ще одним аргументом Форстера не на користь удаваного фемінізму. Вустами іншої героїні, місіс Ханічорч, Форстер висловлює відношення до письменниці Левіш: „Якщо книги мають бути написані, нехай їх пишуть чоловіки” („If books must be written, let them be

written by men”) [4, с. 149] Б.Фінкелстайн називає таку реакцію разом антифеміністичною і антилітературною [3, с. 86].

Л.Йенсен також вважає, що в образі цієї героїні Форстер змалював негативну картину фемінізму. Ця дослідниця вважає, що фемінізм в цілому в романі змалювано негативно. Описання Форстером незаміжніх жінок і фемінізму виступає проти незалежного права жінки обирати. Це, на думку Л.Йенсен, є ще одним прикладом суперечливого дискурсу роману. Оскільки, на її погляд, Форстеру близька ідея нового фемінізму, ближчого до гуманізму, яка знаходить вираження в образі Люсі Ханічорч, її прагненні слідувати своєму серцю [9, с. 49].

Висновки. Можна зробити висновок, що в романах Форстера реалізується нова риса модернізму – перевага жінок, „реабілітація” жінки щодо її інтелектуальної, емоційної, творчої сили. На прикладі сестер Шлегель автором вміло продемонстровано, що вони – цікавіші, „кращі” люди, ніж деякі чоловіки, про яких йде мова в романі. Також Форстером започаткована проблематика існування подвійного морального коду – для чоловіків та жінок, ним висвітлено умовності, „штучність” моральних стандартів, що стане характерним для модерністських письменників. Але серед найбільш виразних ознак модернізму в романі хотілося б наголосити на вживання Форстером внутрішньої мови персонажу, що було досить новим прийомом на початку ХХ століття.

Отже, з аналізу очевидно, що в романах Форстера можна побачити і слідування класичній літературній традиції, і новаторські риси; це сполучення цінностей класичного роману й внутрішньої зміни в ньому само по собі є характерною рисою модернізму. Можна стверджувати, що в творах Форстера на тлі слідування вікторіанським традиціям формуються змістово-формальні парадигми модерністського роману, але за наявності різних, під час протилежних поглядів, що їх висловлюють критики, питання про приналежність Форстера до певного художнього напрямку в сучасному літературознавстві залишається відкритим і актуальним.

Перспективи подальшого розвитку дослідження. За наявності різних, під час протилежних поглядів, що їх висловлюють критики, питання про приналежність Форстера до певного художнього напрямку в сучасному літературознавстві залишається відкритим і актуальним; більш узагальнено судити про модернізм можна лише дослідивши подальшу творчість Форстера (романи «Подорож до Індії» та «Арктичне літо»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Bakshi P.K. Distant Desire: Homoerotic Codes and the Subversion of the English Novel in E.M.Forster's Fiction / P.K.Bakshi. – N.Y.: Peter Lang Publishing, Inc., 1996. – 250 p.
2. Mike E. E.M.Forster: The Novels / M.Edwards. – N.Y.: Palgrave, 2002. – 222 p.
3. Finkelstein B.B. Forster's Women: Eternal Differences / B.B.Finkelstein. – N.Y.; London: Columbia University Press, 1975. – 183 p.

4. Forster E.M. A Room with a View: [роман] / E.M.Forster. – N.Y.: Barnes & Noble, 1993. – 229 p. – (Першотвір).
5. Forster E.M. Howards End: [роман] / E.M.Forster. – N.Y.: Barnes and Noble, 1993 – 297 p. – (Першотвір).
6. Fowler A. A History of English Literature / Alastair Fowler. – Boston: Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 1991. – 409 p.
7. Gardner Ph. E.M.Forster. The Critical Heritage. [ed. Ph. Gardner] / Ph. Gardner. – London; Boston, 1973. – 492 p.
8. Hirai Masako. Sisters in Literature: Female Sexuality in Antigone, Middlemarch, Howards End and Women in Love / Masako Hirai. – London: Macmillan Press Ltd, 1998. – 221 p.
9. Jensen Lisbeth Bjerrum. Views of Women as Sexual Beings. The Portrayal of Female Sexuality in a Selection of Novels from the Early Twentieth Century / Lisbeth Bjerrum Jensen. – Copenhagen University, 1998. – 112 p.
10. Land Stephen K. Challenge and Conventionality in the Fiction of E.M.Forster / Stephen K. Land. – N.Y.: AMS Press, 1990. – 253 p.

АНОТАЦІЯ

Устинова Т.А., Христова О.Ф. Феміністичний дискурс у творчості Е.М.Форстера. У роботі розглядаються суттєві змістовно-формальні ознаки відомих романів Форстера як творів, у яких письменник звертається до теми фемінізму, невластивої для вікторіанського роману, та трактування цих особливостей у науковій та літературно-критичній форстеріані.

Ключові слова: фемінізм, модернізм, традиційність, характер, трактовка героїв.

АННОТАЦИЯ

Устинова Т.А., Христова О.Ф. Феминистический дискурс в творчестве Э.М.Форстера. В работе рассматриваются существенные содержательно-формальные признаки известных романов Форстера как произведений, в которых писатель обращается к теме феминизма, несвойственной для викторианского романа, и толкование этих особенностей в научной и литературно-критической форстериане.

Ключевые слова: феминизм, модернизм, традиционность, характер, трактовка героев.

SUMMARY

Ustinova T.A., Khristova O.F. Feminist discourse in E.M.Forster's creative work. The article deals with rich-formal signs of the famous novels by E.M. Forster as the works, in which the writer addresses the theme of feminism, though impossible for the Victorian novel and interpretation of these features in scientific and critical Forster studies.

Key words: feminism, modernism, tradition, character, interpretation of heroes.